

پیامدهای تربیتی در احکام فقهی خطبه فدکیه

نسیبه طاهری (نویسنده مسئول) *

سلیمه ضیایی **

فاطمه رضاداد ***

چکیده

فقه تربیتی یکی از ساحات مطالعات فقهی است که به فقه تربیتی احکام نظر دارد. سابقه این نگاه، در خود آیات و روایات است و شریعت، از اساس، تربیت نفس و تزکیه جان‌آوری را هدف دارد. یکی از اسنادی که به پیامدهای تربیتی مهم‌ترین احکامی فقهی پرداخته است، خطبه فدکیه است. این نوشتار برآن است از رهگذر روش کتابخانه‌ای، پس از مطالعه خطبه فدکیه، به پیامدهای احکام فقهی بپردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد پیامد تربیتی حکم فقهی نماز تقرب انسان به خداوند و دوری از گناهان مختلف مانند کبر و غرور است؛ نماز عامل تقرب و نزدیکی انسان به خداوند است و سجده نماز اوج تواضع و فروتنی انسان در مقابل خداوند متعال است. از جمله آثار حکم فقهی روزه تثبیت و استواری اخلاص است. اثر دیگر روزه کنترل شهوات نفسانی است. تشنگی و گرسنگی در ماه رمضان عواطف انسان دوستی را زنده و بیدار می‌کند، روزه سبب تقویت صبر و مقاومت انسان در برابر مشکلات در زندگی می‌شود و روحیه آخرت‌گرایی و انسان‌گرایی را تقویت می‌کند. پیامد حکم فقهی اطاعت از اهل بیت علیهم‌السلام ایجاد وحدت در جامعه اسلامی است، همچنین اثر اطاعت از اهل بیت علیهم‌السلام به وجود آمدن نظم در شریعت اسلامی و بهره‌مندی امت اسلامی از نعمت‌های الهی و نجات مردم از هلاکت از دیگر پیامدهای اطاعت از اهل بیت پیامبر اسلامی است. اطاعت از اهل بیت علیهم‌السلام سبب نزول رحمت الهی می‌شود و رهایی از ظلمات و تاریکی‌های اعتقادی و اخلاقی از دیگر پیامدهای اطاعت از اهل بیت علیهم‌السلام پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است. و نیز پیروی از اهل بیت علیهم‌السلام سبب نجات مردم از آتش جهنم می‌شود.

کلیدواژه‌ها: فقه تربیتی، احکام فقهی، خطبه فدکیه، پیامدهای تربیتی.

* دانش‌پژوه کارشناسی علوم قرآن، جامعه المصطفی علیه‌السلام العالمیه نمایندگی خراسان / nasebetaheri990@gmail.com

** دانش‌پژوه کارشناسی علوم قرآن، جامعه المصطفی علیه‌السلام العالمیه نمایندگی خراسان / szia2755@gmail.com

*** مدرس و دبیر پژوهش گروه علوم قرآن المصطفی علیه‌السلام العالمیه نمایندگی خراسان مجتمع خواهران / tooba114@gmail.com

مقدمه

احکام الهی از صدر اسلام به وسیله فقها و مجتهدان از متون و ادله آن استخراج شده و در منابع ثبت و ضبط شده‌اند. این احکام، دارای ابعاد گوناگونی هستند و از جهات مختلف ظرفیت تحلیل و بررسی پژوهشگران علوم گوناگون را دارند. به ویژه آثار و پیامدهای تربیتی احکام اسلامی که در کلام معصومین علیهم‌السلام، به ویژه خطبه فدکیه وجود دارند و ارتباط نزدیک که بین احکام و تربیت وجود دارد زمینه تحلیل و پیامدهای تربیتی احکام الهی بیش از دیگر رشته‌های علوم انسانی فراهم ساخته است، چرا که فقه و تربیت هر دو با تعیین چگونگی رفتار انسان و اصلاح عملکرد او در جهت پرورش و ساختن انسان کامل مورد نظر قرآن و سعادت‌مند تلاش می‌کنند. هم فقه و احکام فقهی به اعمال و رفتار انسان توجه دارد و چگونگی افعال مکلف را مشخص می‌کند و هم تربیت به تغییر رفتار و اصلاح عملکرد انسان اهتمام و توجه دارد. با این حساب، چگونگی تحلیل پیامدهای تربیتی احکام فقهی کار جدید و نو محسوب می‌شود.

پرسش اصلی تحقیق این است که آثار و پیامدهای تربیتی احکامی مانند نماز و روزه و اطاعت از اهل بیت پیامبر علیهم‌السلام در خطبه فدکیه چیست؟ سؤال‌های فرعی ناشی از این پرسش عبارت‌اند از:

۱. آثار و پیامدهای تربیتی حکم فقهی نماز در خطبه فدکیه کدام است؟

۲. حکم فقهی روزه چه آثار و پیامدهای تربیتی دارد؟

۳. اطاعت از اهل بیت پیامبر علیهم‌السلام چه آثار و پیامدهای تربیتی دارد؟

هدف عمده مقاله پاسخ به پرسش‌های یاد شده است که با بررسی دقیق خطبه فدکیه آیات قرآن کریم سخنان پیامبر و معصومین علیهم‌السلام مخصوصاً خطبه فدکیه حضرت زهرا علیها‌السلام جواب درخور به آن‌ها، ارائه می‌دهد.

این تحقیق، با روش توصیفی، تحلیلی منابع مربوطه به شیوه گردآوری اطلاعات لازم، آیات قرآن و روایات و خطبه فدکیه، تحلیل تربیتی برخی احکام فقهی خطبه فدکیه صورت گرفته و در نهایت تدوین مطالب، انجام می‌شود.

پیرامون پیامدهای تربیتی احکام فقهی در مراکز علمی و دینی، تحقیقاتی صورت گرفته است، که جای کار بیشتر و عمیق تر در موضوعات جدید باقی است، اما در خصوص موضوع مقاله، یعنی تحلیل پیامدهای تربیتی احکام فقهی در خطبه فدکیه آثار زیاد و قابل توجهی وجود ندارد؛ بنابراین، موضوع این پژوهش تحلیل پیامدهای تربیتی احکام فقهی خطبه فدکیه در چند محور خاص، مانند نماز روزه و اطاعت از اهل بیت علیهم‌السلام خلاصه می‌شود.

۱. اهمیت خطبه فدکیه

خطبه فدکیه مواضع سیاسی حضرت فاطمه علیها السلام علیه نظام حاکم و سرزنش مصادره‌کنندگان فدک و خلافت را دربردارد. در این خطبه بر ایجاد وحدت در جامعه اسلامی و دوری از تفرقه و نفاق، ذیل پذیرش امامت و ولایت اهل بیت علیهم‌السلام تأکید شده است. این خطبه به دلیل دربرداشتن مجموعه‌ای از معارف در زمینه‌های توحید، معاد، نبوت و بعثت پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، عظمت قرآن، فلسفه احکام و ولایت از نفیس‌ترین میراث‌های دینی حضرت فاطمه علیها السلام معرفی شده است. همچنین هم‌تراز دانستن خطبه فدکیه با خطبه‌های امام علی علیه‌السلام از نظر فصاحت و بلاغت و استفاده از شاخصه‌های منطقی مشهور در فن خطابه، از دلایل اهمیت این خطبه دانسته شده است، از این رو در کتاب «بلاغات النساء» نوشته ابن طیفور، این خطبه جزو سخنرانی‌های دارای بلاغت و فصاحت معرفی شده است.

۲. انگیزه خطبه فدکیه

فدک دهکده‌ای حاصل‌خیز در نزدیکی منطقه خیبر، در منطقه حجاز و به فاصله ۱۶۰ کیلومتری مدینه بود که یهودیان در آن زندگی می‌کردند. پس از آنکه در جنگ خیبر، منطقه

خیبر و قلعه‌های آن فتح شد، یهودیان ساکن در قلعه‌ها و مزارع فدک نمایندگانی نزد پیامبر اسلام ﷺ فرستادند و به تسلیم و مصالحه راضی شدند و قرار شد نیمی از زمین‌ها را به پیامبر ﷺ تحویل دهند. از آنجا که فدک بدون جنگ و خونریزی و با مصالحه به دست پیامبر ﷺ افتاد و نیز به حکم قرآن (حشر: ۷ و ۸) مختص پیامبر ﷺ بود.

پیامبر ﷺ درآمد این زمین را به مستمندان بنی‌هاشم می‌داد و پس از نزول آیه «وَأَتِذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ»؛ (ای رسول ما) تو خود حقوق خویشاوندان و ارحام خود را ادا کن. (اسرا: ۲۶) رسول خدا آن را به فاطمه ﷺ بخشید. پس از وفات پیامبر ﷺ ابوبکر با انتساب حدیثی به ایشان، مدعی شد پیامبران ارث نمی‌گذارند و امولشان صدقه است که بین فقرا تقسیم می‌شود. (بخاری، ۱۳۹۰: ۵ / ۸۹) از این رو، سند فدک را که در دست فاطمه ﷺ بود به نفع خلافت مصادره کرد.

فاطمه زهرا ﷺ می‌فرمود که پیامبر ﷺ پیش از وفاتش، فدک را به او بخشیده و امام علی ﷺ و امّ ایمن را بر این سخنش شاهد آورد. بنا به نقلی، ابوبکر در برگه‌ای ملکیت فاطمه را بر فدک تأیید کرد، اما عمر آن برگه را پاره کرد. بنا بر برخی منابع اهل سنت، ابوبکر شاهدان فاطمه را نپذیرفت و دو مرد را برای شهادت طلبید.

فاطمه ﷺ وقتی مطالبه فدک را بی‌ثمر دید، به همراه جمعی از زنان خویشاوندانش به مسجد رفت؛ در این هنگام ابوبکر و گروهی از مهاجران و انصار در مسجد نشسته بودند. میان فاطمه ﷺ و حاضران چادری آویختند. دختر پیامبر نخست ناله‌ای کرد که حاضران به گریه افتادند، سپس قدری خاموش ماند تا مردم آرام گرفتند و آن‌گاه سخنان خود را ایراد کرد. چون این خطبه در واکنش به ماجرای مصادره فدک و درباره آن ایراد شده، «خطبه فدکیه» نام گرفته است؛ البته گاه به اعتبار اینکه حضرت فاطمه ﷺ قبل از ایراد خطبه با گروهی از خویشان‌ش وارد مسجد شد، «وَأَقْبَلَتْ فِي لُحْمَةٍ مِنْ حَفَدَتِهَا وَ نِسَاءِ قَوْمِهَا»، از آن با عنوان «خطبه لُحْمَة» نیز یاد شده است.

۳. موضوعات و محتوای خطبه

خطبه فدکیه با حمد و توصیف خدا آغاز و بعثت پیامبر ﷺ را یادآور می‌شود و سپس به نزدیکی امام علی علیه السلام با پیامبر ﷺ و سروری وی در میان اولیای الهی و شجاعت‌های بی‌نظیر وی در دفاع از پیامبر ﷺ و اسلام اشاره می‌کند و صحابه را به دلیل اینکه پس از درگذشت وی پیرو شیطان شده و نفاق در میان آنها آشکار شده است و حق را رها کرده‌اند، سرزنش می‌کند.

در این خطبه همچنین به واقعه غصب خلافت اشاره شده و سخن ابوبکر که پیامبران ارث نمی‌گذارند، مخالف آیاتی از قرآن معرفی می‌شود. حضرت فاطمه علیها السلام آن‌گاه به عظمت قرآن اشاره می‌فرماید که بیان و حجت‌های آن روشن، اسرار باطنی آن آشکار، و ظواهر آن جلوه‌گر است، پیروان آن مورد غبطه جهانیان بوده و تبعیت از او خشنودی الهی را باعث می‌گردد و شنیدن آن راه نجات است. سپس به بیان فلسفه احکام اعتقادی و فقهی و اخلاقی اشاره می‌فرماید:

پس خدای بزرگ ایمان را برای پاک کردن شما از شرک، و نماز را برای پاک نمودن شما از تکبر، و زکات را برای تزکیه نفس و افزایش روزی و روزه را برای تثبیت اخلاص، و حج را برای استحکام دین، و عدالت‌ورزی را برای التیام قلب‌ها و اطاعت ما خاندان را برای نظم یافتن ملت‌ها و امامت ما را برای رهایی از تفرقه، و جهاد را برای عزت اسلام، و صبر را برای کمک در به دست آوردن پاداش قرار داد و امر به معروف را برای مصلحت جامعه، و نیکی به پدر و مادر را برای رهایی از غضب الهی، و صلّه ارحام را برای طولانی شدن عمر و افزایش جمعیت و قصاص را وسیله حفظ خون‌ها و وفای به نذر را برای در معرض مغفرت الهی قرار گرفتن و دقت در کیل و وزن را برای رفع کم‌فروشی مقرر فرمود؛ و نهی از شرابخواری را برای پاکیزگی از زشتی و حرمت نسبت ناروا دادن را برای عدم دوری از رحمت

الهی و ترک دزدی را برای پاکدامنی قرار داد و شرک را حرام کرد تا در یگانه‌پرستی خالص شوند.

۴. منابع خطبه

منابع خطبه به سه دسته تقسیم می‌شود:

۱. منابعی که به صورت کتاب مستقل به نام خطبه فاطمه زهرا تألیف شده است.
۲. منابعی که محدثان و مورخان اسلامی، تمامی خطبه یا بخشی از آن را با ذکر سلسله اسناد و رجال آن یا بدون ذکر اسناد، در کتاب‌های خود آورده‌اند.
۳. منابعی که برخی از علمای ادب و لغت و حدیث در ضمن شرح لغات به صدور این خطبه از حضرت زهرا^{علیها السلام} اشاره نموده‌اند.^۱

۱. منابع دسته اول: «خطبه الزهرا»، لوط بن یحیی، معروف به أبو مخنف أزدی، «کلام فاطمه فی الفدک» ابوالفرج اصفهانی، از محدثان و مورخان مشهور قرن چهارم هجری؛ احمد بن عبدالواحد بن احمد البرز، معروف به ابن عبدون، از مشایخ مرحوم نجاشی و شیخ طوسی، کتابی به نام «تفسیر خطبة فاطمة الزهرا^{علیها السلام}» داشته است.

منابع دسته دوم: «بلاغات النساء»، تألیف أحمد بن طیفور؛ «مختصر بصائر الدرجات»، تألیف حسن بن سلیمان حلی از علمای شیعه در قرن هشتم که بخشی از احادیث کتاب بصائر الدرجات را گزینش کرده ضمن حدیث مفصلی از امام صادق^{علیه السلام}، به محتوای خطبه فدکیه نیز اشاره نموده است.

۱. «السقیفة و فدک و اخبار الشعرا»، تألیف أحمد بن عبدالعزیز جوهری از محدثان اهل سنت در قرن دوم هجری؛ اگرچه این کتاب اکنون موجود نیست، اما ابن ابی الحدید معتزلی در شرح نهج البلاغه، بخش‌هایی از این کتاب را که شامل خطبه فدکیه است نقل نموده است.

۲. مقاتل الطالبيين، تألیف أبو الفرج اصفهانی علی بن الحسین، معروف به ابوالفرج اصفهانی، متوفای ۳۵۶ق؛ در کتاب مقاتل الطالبيين به ذکر زندگینامه فرزندان عبدالمطلب و شهدای طالبی از عصر نبوت تا زمان حیات خود پرداخته است. و در این کتاب اشاره ای به صدور خطبه فدکیه به نقل از حضرت زینب نموده است

۵. پیامدها و آثار تربیتی برخی احکام فقهی و اعتقادی در خطبه فدکیه

در این مقاله محقق به دنبال این موضوع است که پیامدها و آثار تربیتی چند حکم فقهی خاص مانند نماز و روزه و حج در خطبه فدکیه حضرت زهرا^{علیها السلام} چیست و چه نتایجی برای انسان دارد.

۵. ۱. متن چند فراز خطبه

قالت الفاطمة الزهرا علیها السلام: وَ الصَّلَاةُ تَزِيهًا لَكُمْ عَنِ الْكِبَرِ... وَ الصَّيَامُ تَثْبِيثًا لِإِخْلَاصِ... وَ طَاعَتَنَا نِظَامًا لِلْمِلَّةِ.

پس خدای بزرگ نماز را برای پاک نمودن شما از تکبر، و روزه را برای تثبیت اخلاص و اطاعت ما خاندان را برای نظم یافتن دین و شریعت، قرار داد.

۳. من لا يحضره الفقيه، شيخ صدوق(ره) محمد بن الحسين، معروف به شيخ صدوق در متوفى ۳۸ق. در کتاب من لا يحضره الفقيه بخشى از خطبه فدک را از حضرت زينب نقل نموده است.

۴. الاحتجاج، تأليف أبو منصور احمد بن على بن ابى طالب، مشهور به ابو منصور طبرسى، از علمای شیعه طبرسى خطبه فدکیه را به صورت مشروح از عبدالله بن حسن نقل نموده است.

منابع دسته سوم:

۱. خليل بن احمد الفراهيدى، متوفى ۱۷۵ هجرى ق؛ او در كتاب العين مى نويسد: «و فى الحديث: جانت فاطمة إلى أبى بكر فى لَمِمةٍ من حفدها و نساء قومها».

۲. جارالله محمد بن عمر الزمخشري، متوفى ۵۳۸ هجرى ق؛ در كتاب الفائق در مادّه «اللَمّة» مى نويسد: «و فى حديث فاطمة إنها خرجت فى لَمّةٍ من نساءها تتوطأ ذيلها حتى دخلت على أبى بكر».

۳. ابوالفرج عبدالرحمان بن على بن الجوزى، متوفى ۵۹۷ هجرى ق؛ در كتاب «غريب الحديث» به شرح و تبیین لغات و اصطلاحات برخی از احادیث پرداخته، و به این مناسبت در مادّه «لَمّة» به بخش کوتاهی از خطبه اشاره نموده است.

۴. ابوالفضل جمال الدين بن منظور، متوفى ۷۱۱ هجرى ق؛ در كتاب لسان العرب به این خطبه اشاره کرده است.

۶. آثار و پیامدهای حکم فقهی نماز

۶. ۱. نماز عامل بازدارنده انسان از گناهان

نماز، این زیباترین پیوند انسان زمینی و معبود آسمانی، برکه با برکتی است که انسان را از خود فراتر می‌برد و او را به رشدها و عظمت‌ها می‌رساند، زیرا روح نماز، زمانی حاصل می‌شود که آدمی، تمام توجه و دقت خود را معطوف به پروردگار و راز سخن گفتن با وی نماید و از خود و خودی‌ها رها شود.

یکی از آثار نماز، پاک زیستن و عدم ارتکاب زشتی‌هاست؛ چنان‌که قرآن کریم به صراحت می‌فرماید: «إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ»؛ نماز انسان از زشتی‌ها و منکرات باز می‌دارد. (عنکبوت: ۴۵)

به دلیل این نقش بازدارندگی نماز بود که کافران قوم شعیب آن را انکار می‌کردند و می‌گفتند: «قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ تَتْرَكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ». (هود: ۸۷)

ای شعیب! آیا نمازت به تو دستور می‌دهد که آنچه را پدرانمان می‌پرستیدند، ترک کنیم یا آنچه را می‌خواهیم در اموالمان انجام ندهیم؟
امیرالمؤمنین علیه السلام می‌فرماید:

وَإِنَّهَا لَتَنْحُتُ الدُّنُوبَ حَتَّى الْوَرَقِ وَ تُطَلِّقُهَا إِطْلَاقَ الرَّبِّقِ وَ شَبَّهَهَا رَسُولُ اللَّهِ بِالْحَمَّةِ
تَكُونُ عَلَى بَابِ الرَّجُلِ فَهَوَ يَغْتَسِلُ مِنْهَا فِي الْيَوْمِ وَ اللَّيْلَةِ خَمْسَ مَرَّاتٍ فَمَا عَسَى أَنْ
يَبْقَى عَلَيْهِ مِنَ الدَّرَنِ. (نهج البلاغه، خطبه ۱۹)

نماز گناهان را فرو می‌ریزد، همچون برگ از درختان و [قلاده] آن‌ها را از گردن بندگان باز می‌کند، همچون باز کردن ریسمان از گردن چهارپایان. رسول خدا نماز را به چشمه آب گرمی

تشبیه فرمود که مقابل در خانه مردی باشد و شبانه‌روزی پنج مرتبه خود را در آن بشوید. آیا بر بدن چنین کسی چرک و کثافتی باقی خواهد ماند؟!

۲.۶. نماز عامل نابودی تکبر و غرور

یکی دیگر از آثار و پیامدهای نماز این است که مرض بسیار خطرناک تکبر و غرور را از بین می‌برد، همان گونه که در کلام فاطمه زهرا علیها السلام به این مطلب تصریح شده است مرض تکبر در همه اصناف و طبقات مردم وجود دارد. تکبر انسان را از مقام انسانیت به موجود بی‌ارزش تبدیل می‌کند. قرآن کریم به شدت انسان مغرور و سرکش را سرزنش کرده و می‌فرماید: «سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كَلِمًا آيَةً لَا يُؤْمِنُوهَا بِهَا» (اعراف: ۱۴۶)

به زودی کسانی را که در روی زمین به ناحق تکبر می‌ورزند، از (ایمان به) آیات خود منصرف می‌سازم. آن‌ها چنان‌اند که اگر هر آیه و نشانه‌ای را ببینند، به آن ایمان نمی‌آورند. امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید:

حَرَسَ اللَّهُ عِبَادَةَ الْمُؤْمِنِينَ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَ مُجَاهِدَةَ الصَّيَامِ فِي الْأَيَّامِ
الْمَقْرُوءَاتِ تَسْكِينًا لِأَطْرَافِهِمْ وَ تَخْشِيعًا لِأَبْصَارِهِمْ وَ تَذَلِيلًا لِنُفُوسِهِمْ وَ تَخْفِيزًا
لِقُلُوبِهِمْ وَ إِذْهَابًا لِلْحَيْلَاءِ عَنْهُمْ. (نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲)

و خداوند با واجب کردن نماز، زکات و مجاهده در گرفتن روزه مؤمنان را حراست و حفاظت فرموده است تا اعضا و جوارح شان آرام و چشم هایشان خاضع و تمایلات سرکش شان خوار و ذلیل و قلب‌های آنان خاضع گردد و تکبر از آنان رخت بریندد. خداوند متعال نماز را واجب کرده است تا مردم را برای عبادت خدا و فروتنی در برابر او تربیت کند و از غرور و تکبر و خود خواهی دور کند، بنابراین به فرموده حضرت زهرا علیها السلام در خطبه فدکیه نماز صفت تکبر زشت تکبر از بین می‌برد.

۳. ۶. نمازعامل مهم تقرب انسان به خداوند

برای تقرب انسان به خدای متعال اسباب و عوامل زیادی در قرآن و روایات بیان شده است؛ یکی از عوامل مهم تقرب به خدا نماز است:

«الَّذِينَ يَقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ... لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ». (انفال: ۴-۳)

مؤمنان واقعی و حقیقی فقط آنانند، برای ایشان نزد پروردگارشان درجاتی بالا و آمرزش و رزق نیکو و فراوانی است. مؤمنان و مقربان الهی کسانی است که نماز را برپا می‌دارند؛ و از آنچه به آن‌ها روزی داده‌ایم، انفاق می‌کنند... برای آنان درجاتی (مهم) نزد پروردگارشان است؛ و برای آن‌ها، آمرزش و روزی بی‌نقص و عیب است.

امام صادق علیه السلام فرمود: نماز وسیله تقرب پرهیزکاران به خداست... (حرعاملی، ۱۳۱۴: ۳/۳۰) و نیز فرمود: نزد خداوند محبوب‌ترین اعمال، نماز است و نماز آخرین وصیت انبیا است. (کلینی، ۱۳۷۹: ۳/۶۴) بنابر این یکی از آثار و پیامدهای مهم نماز تقرب انسان به خداوند متعال است.

۴. ۶. نمازعامل جاویدانی شدن دین اسلام

یکی از علل و جوب نماز در کلام معصومین علیهم السلام جاویدانی شدن اسلام به وسیله نماز است. امام باقر علیه السلام فرموده است:

الصَّلَاةُ عَمُودُ الدِّينِ مَثَلُهَا كَمَثَلِ عَمُودِ الْفُسْطَاطِ إِذَا تَبَّتْ الْعَمُودُ يَبُتُّ الْأَوْتَادُ وَ الْأَطْنَابُ وَ إِذَا مَالَ الْعَمُودُ وَ انْكَسَرَ لَمْ يَبُتَّ وَ تَدَّ وَ لَا طُنْبُ. (مجلسی، ۱۴۰۴: ۷۹)

نماز ستون دین است؛ مَثَلُ آن مَثَلُ ستون خیمه است که اگر ستون محکم باشد، میخ‌ها و طناب‌ها محکم می‌مانند و اگر ستون کج شود و بشکند، نه میخی استوار می‌ماند و نه طناب. در روایت دیگر هشام بن حکم از امام صادق علیه السلام پرسید: چرا نماز واجب شد، درحالی‌که هم وقت می‌گیرد و هم انسان را به زحمت می‌اندازد؟ امام فرمود: پیامبرانی آمدند و مردم را به آیین خود دعوت نمودند. عده ای هم دین آنان را پذیرفتند، اما با مرگ آن پیامبران، نام و دین و یاد آن‌ها از میان رفت. خداوند اراده فرمود که اسلام و نام پیامبر اسلام زنده بماند و این از طریق نماز امکان پذیر است. (صدوق، ۱۴۱۶: ۱۰/۲)

۶. ۵. رکوع، نماد عبودیت انسان

دو رکن مهم از ارکان نماز، رکوع و سجده است که با کم و زیاد شدن آن‌ها نماز باطل می‌شود. رکوع به عنوان نمادی از عبودیت انسان در برابر خداوند در کنار سجده و نماز در قرآن کریم به شکل مستقل ذکر شده است. خداوند به دلیل اهمیت آن دو به مؤمنان دستور انجام رکوع و سجده داده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ». (حج ۷۷)

ای اهل ایمان، در برابر خدا رکوع و سجود آرید و (با توجه و بی‌ریا و خالص) پروردگار خود را پرستید و کار نیکو کنید، باشد که رستگار شوید.

در روایات اهل بیت نیز بر جایگاه برجسته آن تأکید شده و به طولانی کردن آن مگر در نماز جماعت سفارش شده است. امام صادق علیه السلام فرمود:

عَلَيْكُمْ بِطُولِ الرَّكْعَةِ وَالسُّجُودِ فَإِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا أَطَالَ الرَّكْعَةَ وَالسُّجُودَ هَتَفَ إِنْ لَيْسَ مِنْ خَلْفِهِ فَقَالَ يَا وَيْلَهُ أَطَاعَ وَعَصَيْتُ وَسَجَدَ وَآبَيْتُ. (نمازی شاهرودی، ۱۴۱۸: ۴/)

بر شما باد به طولانی کردن رکوع و سجود، زیرا وقتی که یکی از شما رکوع و سجده خود را طولانی کند، ابلیس ندا دهد از پشت سر او، وای بر من، اطاعت کرد و عصیان کردم، سجده کرد و ابا نمودم.

امام باقر علیه السلام نیز فرمود: «مَنْ آتَمَّ رُكُوعَهُ لَمْ يَدْخُلْهُ وَحْشَةُ الْقَبْرِ». (همان) کسی که رکوع خود را تماماً به جای آورد و حق آن را ادا کند، وحشت قبر به او راه پیدا نکند.

۶.۶. سجده، اوج تواضع انسان

سجده نهایت فروتنی و تواضع انسان در برابر خداوند است. امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید: «وَلَمَّا فِي ذَلِكَ مِنْ تَغْيِيرِ عِتَاقِ الْوُجُوهِ بِالْتُّرَابِ تَوَاضِعاً وَ اِلْتِصَاقِ كَرَائِمِ الْجَوَارِحِ بِالْأَرْضِ تَصَاغُراً». (نهج البلاغه خطبه ۱۹۲)

و با ساییدن پیشانی که بهترین جاهای صورت است به خاک موجب تواضع و گذاردن اعضای پر ارزش بدن بر زمین، دلیل کوچکی است. وقتی انسان شریف‌ترین عضو بدن خود را در مقابل خداوند به خاک می‌گذارد قلب و روح وی از تکبر و بزرگ‌بینی پاک می‌شود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به یکی از یاران خود فرمود: اگر می‌خواهی در قیامت با من محشور شوی برای خداوند قهار سجده‌های طولانی بجا آور؛ «وَ إِذَا أَرَدْتَ أَنْ يَحْشُرَكَ اللَّهُ مَعِيَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَاطْلِ السُّجُودَ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ». (قمی، ۱۴۰۲، ماده سجود)

همچنین امام صادق علیه السلام فرمودند: «إِنَّ أَقْرَبَ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنَ الرَّبِّ عَزَّ وَ جَلَّ وَ هُوَ سَاجِدٌ بَاكٍ» (مجلسی، ۱۳۸۷: ۸۳ / ۲۰۳) نزدیک‌ترین حالت بنده به خدا وقتی است که در حال سجده باشد و گریه کند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در خطبه شعبانیه فرمودند: «ظُهُورُكُمْ ثَقِيلَةٌ مِنْ أَوْزَارِكُمْ فَخَفَّفُوا عَنْهَا بِطُولِ سُجُودِكُمْ»؛ پشت‌های شما از بار گناه سنگین شده است، آن‌ها را با سجده‌های طولانی سبک کنید. (حرعاملی، ۱۳۱۴: ۱۰ / ۳۱۴)

ملاحظه می‌کنید که اثر سجده تا چه حد است؟ گاهی برای انسان مقدور نیست در نمازهای واجب، سجده‌های طولانی داشته باشد، اما اصل سجده کردن چه در نماز، چه غیر نماز امری مطلوب و اثربخش است. نمازگزار در هر شبانه‌روز در هفده رکعت نماز واجب ۳۴ بار پیشانی بر خاک و زمین می‌نهد و به سجده می‌افتد که سمبل نهایت تواضع است و در سجده، خودش را همچون پر کاهی در میان اقیانوس بزرگ می‌نگرد، بلکه نقطه‌ای در برابر وجود بی‌نهایت خدا می‌بیند و به این ترتیب خود را بنده کوچک و ناچیز خدا دانسته و هرگونه خودخواهی و غرور را از خود دور می‌سازد. وقتی بهترین عضو از اعضای بدن خود را بر خاک می‌نهد بهترین ارتباط را با خدای خود برقرار می‌کند. با بهترین وجه با معبود خود سخن می‌گوید و با یکتای بی‌همتا درد و دل می‌کند، ناله می‌نماید، گریه می‌کند و خود را به خاک می‌کشد و سر بر خاک می‌نهد تا فکر خودش را الهی کند و جان خود را نورانی نماید. سجده با شرایط و سجده با خضوع و خشوع، سجده با حال، سجده با حقیقت، سجده‌ای که همه هستی انسان آن را همراهی کند نشانگر کمال تواضع و بندگی عبد نسبت به خدای سبحان است.

سجده، نهایت خضوع و تواضع و فروتنی در مقابل خداوند است. سجده تذلل و اظهار کوچکی و خاکساری در برابر خداست. بنابر این رکوع و سجده نماز و تمام مستحبات و دعاهایی که در نماز و در تعقیبات آن آمده، همه و همه تواضع انسان را بیشتر می‌سازد. نماز روح تواضع و کوچکی در برابر خدا را در انسان زنده و تقویت می‌کند و عظمت الهی را در جای‌جای قلب انسان برقرار می‌سازد و هر گونه کبر و نخوت را که زشت‌ترین صفت حیوانی است، از صفحه دل انسان می‌زداید. به این ترتیب نماز وسیله پرورش بزرگ‌ترین فضیلت معنوی و تکامل می‌گردد و آن فروتنی و کوچکی در برابر خداست که موجب ارتقا مقام انسان نزد خدا می‌شود.

حدیثی از امام صادق علیه السلام نقل شده که می‌فرماید: خداوند به حضرت موسی بن عمران وحی کرد ای موسی! آیا می‌دانی چرا تو را کلیم الله (همسخن) خودم کردم؟ موسی علیه السلام عرض

کرد: نه! خداوند به او وحی کرد: ای موسی! من بندگانم را زیرو رو کردم و بررسی کامل نمودم، در میان آنها هیچ کس را در برابر خود فروتن و متواضع تر از تو ندیدم. سپس فرمود: ای موسی! تو هر گاه نماز می‌گزاری، گونه خود را به عنوان تواضع، روی خاک بر زمین می‌نهی. (کلینی، ۱۳۷۹: ۲/۱۲۳)

موسی علیه السلام به خاطر تواضعش کلیم الله شد و اخذ این مدال پر افتخار، به علت تواضع او در نماز و غیر نماز، در برابر خداوند بوده است. به جهت همین جایگاه و ویژگی‌های نماز است که حضرت فاطمه علیها السلام در خطبه فدکیه که در مسجد مدینه بیان کرد می‌فرماید:

ای مردم! چطور نماز می‌خوانید درحالی‌که به غرور و خودپسندی دچارید و در برابر فرامین خدا و رسولش نافرمانی می‌کنید؟ آیا چنین چیزی ممکن است؟ نماز چیزی جز عبادت و بندگی و اطاعت خداوند نیست. نماز تمرینی است برای فروتنی انسان در برابر خداوند و پیامبر و وصی پیامبر علیه السلام و اهل بیت ایشان. چگونه است که شما نماز می‌خوانید، ولی نمازتان هیچ‌گونه آثار و پیامدی برای اصلاح شما ندارد! نماز می‌خوانید اما حق ذی القربی پیامبر علیه السلام را مراعات نمی‌کنید؟ آیا نماز فقط این است که هر روز یک بار، دو بار، پنج بار یا هفته‌ای یک بار، بیشتر یا کمتر، بیایید و حرکاتی ظاهری به نام نماز انجام دهید و برگردید نماز این است؟ آیا حقیقت نماز و انگیزه نماز خواندن، این است؟ آیا خدا به این‌گونه اعمال انسان نیاز دارد؟ خداوند از عبادت و نماز و حج و روزه و زکات انسان بی‌نیاز است. خداوند نماز برای این واجب کرده که روح اطاعت‌پذیری از خدا و پیامبر و وصی پیامبر در وجود شما شکل بگیرد و از تکبر و غرور دور باشید.

در نتیجه یکی از مهم‌ترین آثار و پیامدهای وجوب نماز در اسلام که در خطبه فدکیه حضرت فاطمه زهرا علیها السلام به آن اشاره است نقش مهم نماز در از بین بردن صفات رذیله از جمله

صفت مذموم کبر در انسان و به وجود آمدن تواضع و فروتنی است که زینده انسان مسلمان در برابر حق و پذیرش حق است.

وَ الصَّيَامَ تَثْبِيثًا لِلْإِخْلَاصِ ...

روزه در لغت به معنای خودداری کردن از چیزی و ترک آن آمده است. (ابن منظور، بی تا: ۳۰۵ / ۱۲؛ واژه «صوم») به عنوان مثال، صوم از خوردن و نوشیدن و... به واژه «صمت» یا سکوت نیز صوم می‌گویند، زیرا آن هم خودداری از سخن گفتن است و نیز گفته‌اند هر چیزی که از حرکت باز ماند، آن را صوم می‌گویند و «صامت الريح» به معنای بازماندن باد از حرکت است. (طبرسی، ۱۳۸۱: ۱۹۹)

البته ممکن است برخی در معنای آن این قید را اضافه کرده باشند که صوم به معنای خودداری از کارهای مخصوصی است که دل آدمی مشتاق به انجام آن باشد. (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۳ / ۸) اما صوم (روزه) در فرهنگ و شریعت دینی عبارت از خودداری و پرهیز از چیزهایی خاص در زمان معین است. صوم در اسلام به معنای عملی است که انسان برای انجام فرمان خدا از اذان صبح تا اذان مغرب از چیزهایی که روزه را باطل می‌کند خودداری نماید.

روزه از آن دسته احکام شرعی است که در تمام ادیان الهی مانند یهودیت مسیحیت و اسلام به عنوان یک رکن اصلی دین به شمار آمده است، و در ادیان غیر الهی نیز مانند بت پرستان نیز روزه وجود دارد؛ هر چند در جزئیات و کیفیت گرفتن روزه تفاوت‌هایی وجود دارد.

روزه همواره از زمان آدم تاکنون مورد توجه بوده است در کتاب‌های عهد عتیق، از روزه داشتن انفرادی افرادی همچون داوود، عزیر، الیاس، دانیال و دیگران سخن گفته شده است. (کتاب مقدس عهد قدیم و جدید، کتاب یونیل نبی آیات ۲۱ و ۲۱؛ سفر خروج آیات

حضرت موسی علیه السلام نیز پیش از دریافت الواح عهد از یهوه، چهل شبانه‌روز در کوه سینا روزه گرفت و از خوردن و آشامیدن پرهیز کرد. (جوادی و همکاران، ۱۳۹۲: ۸ / ۳۷۲) خداوند با تشریح روزه فرصتی مناسب را در بیشتر روزهای سال به ویژه در ماه مبارک رمضان در اختیار انسان قرار داده تا او استعداد بالقوه اش را در راه رسیدن به قرب الهی به فعلیت رسانده، به مقام خلیفه‌اللهی نزدیک گردد. چون تمام آثار و فواید بدنی و اخلاقی و اجتماعی روزه در مسیر تقواست، قرآن کریم در این خصوص می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كَتَبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كَتَبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ». (بقره: ۱۸۳)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، روزه بر شما نوشته و واجب شد، همان گونه که بر کسانی که قبل از شما بودند، نوشته شده تا پرهیزگار شوید.
علامه طباطبایی می‌گوید:

از آیه شریفه «كما كتب على الذين من قبلكم» بر می‌آید که بر ادیان آسمانی گذشته نیز روزه واجب بوده است، هر چند در تورات و انجیلی که امروز در دست یهودی‌ها و مسیحی‌هاست، چیزی که دلالت بر وجوب روزه نماید نیست و فقط روزه را بزرگ شمرده و ستوده‌اند، ولی در عین حال در سال چند روزی را به شیوه‌های مختلف روزه می‌گیرند. (طباطبایی، ۱۴۱۷)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در شب معراج سؤال کرد خدایا برترین اعمال چیست؟ خداوند در جواب فرمود! توکل بر من و راضی بودن به آنچه قسمت بنده‌ام نموده‌ام... و در ادامه می‌فرماید: ای احمد آیا می‌دانی کدام وقت بنده به من نزدیک می‌شود. حضرت فرمود: نه ای پروردگار من. خداوند فرمود: موقعی که (بنده) گرسنه (روزه) و یا در سجده باشد. (دیلمی، ۱۳۶۸: ۱ / ۳۷۴)

۷. آثار و پیامدهای حکم فقهی روزه

روزه در اسلام دارای آثار و پیامدهای فراوان فردی و اجتماعی است. تقویت هنجارهای اجتماعی بین مردم و تقویت پیوندهای فAMILI و خانوادگی و زیاد شدن صبر و تحمل مسلمین در قبال مشکلات و گرفتاری‌هایی که از ناحیه دشمنان متوجه مسلمین می‌شود. تقرب انسان به خداوند متعال و تقویت قوای قدسی و معنوی و مهار شهوات حیوانی و ازدیاد شدن ایمان و باورپذیری انسان نسبت به احکام اسلامی از آثار فردی و اجتماعی روزه‌داری است. خداوند به پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید که به مردم اعلام کند که عبادات و کارهای من همه خالصانه و فقط برای خدا است: «قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ». (زمر: ۱۱) بگو همانا من مأمورم که خدا را پرستش کنم و دینم را برای او خالص گردانم. پیامبر اکرم ﷺ خطاب به اسامه بن زید فرموده است: «عَلَيْكَ بِالصَّوْمِ فَإِنَّهُ قُرْبَةٌ إِلَى اللَّهِ». (مجلسی، ۱۳۸۷: ۹۳/۲۵۸) بر تو باد روزه‌داری، زیرا که روزه باعث تقرب به خدا می‌شود. در قرآن و روایات برای روزه‌دارای آثار و پیامدهای فردی و اجتماعی زیادی ذکر شده است که به برخی از آن‌ها به اختصار اشاره می‌شود.

۷.۱. روزه عامل ثبات و استواری در اخلاص

اخلاص یعنی اینکه انگیزه تصمیم‌گیری تنها خدا باشد و بس. البته ممکن است کسانی دارای اراده‌های محکم برای انجام مقاصدی باشند، ولی انگیزه آن‌ها رسیدن به اهداف مادی باشد، اما سالکان و مؤمنان راه خدا کسانی هستند که اراده نیرومند آنان آمیخته با خلوص نیت و برخاسته از انگیزه‌های الهی است.

در آیات قرآن کریم و روایات اسلامی، به کمتر چیزی به اندازه اخلاص نیت اهمیت داده شده است. در جای‌جای قرآن مجید و کلمات معصومین علیهم‌السلام سخن از اخلاص نیت به میان

آمده و عامل اصلی پیروزی در دنیا و آخرت شمرده شده است و اصولاً از نظر اسلام هر عملی بدون اخلاص نیت بی ارزش است.

قرآن کریم امتیاز بندگان خاص خدا را از زبان ابلیس این گونه بیان می فرماید: «قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ». (ص: ۸۳-۸۲)
[شیطان] گفت: پس به عزت تو سوگند که همگی را جداً از راه به در می برم، مگر آن بندگان پاکدل تو را!.

بی تردید، پیامبران مخصوصاً پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت ایشان نمونه های عینی دارای مزیت «بهترین اخلاص» هستند و از تسلط و نفوذ شیطان به دور هستند، اما راه رسیدن به درجات بالای اخلاص برای همه باز است.

خداوند این فرصت را در اختیار همه قرار داده است؛ حضرت صدیقه کبری، فاطمه زهرا علیها السلام در حدیثی بسیار زیبا که به نوعی، شاه بیت غزل بندگی مخلصان است، می فرماید: «مَنْ أَصْعَدَ إِلَى اللَّهِ خَالِصَ عِبَادَتِهِ، أَهْبَطَ اللَّهُ أَفْضَلَ مَصْلَحَتِهِ». (ورژام، ۱۴۱۰: ۱۰۸/۲)
کسی که عبادت خالصانه خود را به سوی خدا فرستد، پروردگار بزرگ، برترین مصلحت را به سوی او خواهد فرستاد.

در یک نگاه کلی می توان از کلام فاطمه زهرا علیها السلام این گونه فهمید که اخلاص یعنی اینکه انسان عبادت و بندگی را عاری از هر ناخالصی فقط برای خدا انجام دهد. در این صورت است که سریع ترین شتاب تکامل را در آن لحظه خواهد داشت و این به معنی قطع کامل دسترسی شیطان به انسان است. هر کس عبادت خالص خود را به سوی خداوند بالا فرستد، خدا هم بهترین مصلحت خود را بر او فرو می فرستد. اثر اخلاص، دستیابی انسان به بهترین مصلحت هاست که از سوی خدا رقم می خورد، چنان که در حدیث و کلام حضرت زهرا علیها السلام اشاره شده است.

۲.۷. روزه عامل کنترل و مهار شهوات

انسان تنها موجود پر رمز و رازی است که در میان انبوه موجودات عالم، محوریت اصلی نظام خلقت را دارد، یعنی که هدف اصلی از خلقت آفرینش چیزی جز تکامل انسان نیست. این همان موجود بسیار پیچیده‌ای است که خداوند عالم بعد از خلقت او، خود را «احسن الخالقین» نامیده و روشن است که اگر خداوند به خاطر خلقت انسان، احسن الخالقین باشد، انسان نیز احسن المخلوقین می‌شود؛ و به همین جهت باید تمامی سعی و تلاش انسان‌ها در جهت رسیدن به سعادت و کمال وی باشد، اما براساس آیات قرآن و روایات معصومین علیهم‌السلام یکی از ابزارهای مهم شیطان شهوت‌پرستی و شهوترانی است که عامل بسیار مهم برای سقوط انسانیت است.

در قرآن کریم در موارد مختلف به «شهوت‌پرستی» اشاره است؛ از جمله می‌فرماید: «وَاللَّهُ يَرِيدُ أَنْ يُتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا». (نسا: ۲۷) و خدا می‌خواهد بر شما (به رحمت و مغفرت) بازگشت فرماید و مردم هوسناک پیرو شهوات می‌خواهند که شما (از راه حق و رحمت) دور و منحرف گردید.

در همین مورد امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام می‌فرماید: نفس تو دشمن و جنگجویی سرسخت است و مخالفی است که اگر غفلت کنی، به تو هجوم می‌آورد. (آمدی، ۱۴۰۷: ۷۲۱) با توجه به آیات و روایات، از جمله آثار و پیامدهای روزه‌داری، مهار و کنترل شهوات است، چرا که روزه‌داری، خودداری و کشیک نفس است.

روزه به انسان یاد می‌دهد که امیال و تمنیات و هوی و هوس خویش را یله و رها نگذارد، گرایش‌های خود را کنترل کند، بر نفس اماره و خواهش‌های مرزشناسش لجام بزند و هر چه دلش خواست نخورد و هر چه خوشش آمد نگوید.

رسول اکرم می‌فرماید: «کسی که تمکن مادی دارد ازدواج کند وگرنه با روزه گرفتن طغیان غرایز را مهار نماید». (سیوطی، ۱۴۰۴: ۱/۱۴۶) بنابراین یکی از آثار و پیامدهای روزه مهار و کنترل شهوات حیوانی است.

۳.۷. روزه عامل بیداری عواطف انسان دوستی

یکی از آثار و پیامدهای تربیتی روزه، بیداری عواطف انسانی و روحیه برادری است. انسان به کمک روزه در می‌یابد که بر فقیران و گرسنگان چه می‌گذرد. در واقع، روزه‌دار با تحمل گرسنگی و تشنگی روزه، با درد نیازمندان و مستمندان آشنا می‌شود و عواطف و احساسات انسانی، او را به کمک به فقیران تشویق می‌کند. روزه‌دار توانگر در می‌یابد که چه بسا فقیران و محرومان مؤمن به واسطه صبر بر محرومیت‌ها در طول سال، در قوت و شرافت طبع و بلندی همت بر او فضیلت دارند. به همین جهت، در ماه رمضان، رسیدگی به فقیران و محرومان و نیازمندان بیشتر به چشم می‌خورد.

به همین دلیل هنگامی که «هشام بن حکم» از امام صادق علیه السلام از فلسفه و جوب روزه پرسد، حضرت فرمود:

إِنَّمَا فَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ الصَّيَامَ لِيَسْتَوِيَ بِهِ الْغَنِيُّ وَالْفَقِيرُ وَ ذَلِكَ أَنَّ الْغَنِيَّ لَمْ يَكُنْ لِيَجِدَ مَسَّ الْجُوعِ فَيَرْحَمَ الْفَقِيرَ لِأَنَّ الْغَنِيَّ كَلَّمَا أَرَادَ شَيْئًا قَدَّرَ عَلَيْهِ فَأَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ يَسَوِيَ بَيْنَ خَلْقِهِ وَ أَنْ يَذِيقَ الْغَنِيَّ مَسَّ الْجُوعِ وَ الْأَلَمَ لِيرِقَّ عَلَى الضَّعِيفِ فَيَرْحَمَ الْجَائِعَ. (صدوق، ۱۳۹۰: ۲/۳۷۸)

همانا که خدای عزوجل روزه را از آن رو واجب ساخت که غنی و فقیر به وسیله آن در یک سطح قرار گیرند؛ و این بدان سبب است که غنی چنان نبود که اثر گرسنگی را احساس کند تا بر فقیر رحم آورد، زیرا غنی هر زمان که چیزی می‌خواست بر آن قادر بود، از این رو خدای عزوجل اراده کرد تا میان افراد خلقتش تساوی برقرار سازد و رنج گرسنگی و درد را به غنی

بچشاند تا نسبت به ضعیف رقت کند و بر گرسنه رحم آورد. همچنین جعفر بن محمد بن حمزه از امام حسن عسکری علیه السلام پرسید چرا خداوند روزه را واجب کرد؟ امام علیه السلام فرمود: خداوند تعالی روزه را واجب کرد تا غنی حس گرسنگی را بچشد تا بر فقیر مهر ورزد. (حرعاملی، ۱۴۱۳: ۳۳۹/۷)

۴.۷. روزه عامل تقویت صبر و پایداری

از دیگر آثار و پیامدهای روزه تقویت صبر و پایداری در وجود انسان است. چون خداوند متعال زندگی دنیا را چنان مقرر فرموده است که لذت آن همواره با رنج و کوشش همراه باشد. در این دنیا کامیابی بدون رنج، سلامتی بدون بیماری، شادمانی بدون اندوه، رفاه بدون دردسر، دیدار بدون فراق، وصل بدون هجران و آرامش بدون هراس وجود ندارد. خلاصه هر لذت و خوشی همراه رنج و زحمت است. اگر جز این باشد، با طبیعت زندگی دنیا و نقش انسان در جهان ناسازگار است. به همین جهت قرآن کریم می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ». (بقره: ۱۵۳)

ای اهل ایمان، (در پیشرفت کار خود) از صبر و مقاومت کمک گیرید و به ذکر خدا و نماز توکل جوئید که خدا با صابران است. امام صادق علیه السلام فرمود: «الصَّبْرُ هُوَ الصَّوْمُ». (ملجسی، ۱۳۸۷: ۲۵۴/۹۳)

مراد از صبر در این آیه، روزه است. به این معنی که فلسفه روزه، تقویت صبر و شکیبایی روحی آدمی است، زیرا یکی از عوامل شکست آدمی در برابر دشواری‌های زندگی، اضطراب‌ها، نگرانی‌ها و دلهره‌هاست. در برابر این گونه عوامل که ناراحتی روحی و درونی در پی دارد، مقاومت روحی زیادی لازم است و این مقاومت تنها در پرتو روزه و نماز به دست خواهد آمد. مرحوم علامه طباطبایی می‌گوید:

استعانت یعنی مدد جستن و آن در جایی است که انسان به تنهایی نتواند از عهده مشکلات برآید و هیچ مددکاری در عالم جز خدا نیست، بنابراین کمک در برابر مشکلات عبارت است از ثبات، مقاومت، توجه و بازگشت به ذات مقدس پروردگار و این همان روزه و نماز است. در حقیقت این دو بهترین وسیله برای این موضوع می‌باشد، زیرا پناه بردن به خدا و توجه به ذات اقدسش، روح ایمان را در انسان بیدار می‌کند و او را متوجه می‌سازد که حضرت دوست تکیه‌گاهی بس محکم و ناگسستی است. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱/۱۵۳)

بنابراین از جمله آثار و پیامدهای روزه تقویت روحیه صبر و مقاومت انسان در برابر ناگواریها و مشکلات است.

۵.۷. روزه عامل تقویت روحیه آخرت‌گرایی

از دیگر آثار و پیامدهای روزه، تقویت روحیه گرایش به آخرت و جهان پس از مرگ است. دین‌گریزی و آخرت‌گریزی و گرایش به مادیات و فرهنگ بی‌دینی همواره دغدغه‌هایی را برای رهبران دینی، دینداران و خانواده‌های متدین به وجود آورده و تهدیدی برای نسل جوان محسوب می‌شود. این پدیده در سده‌های اخیر، به ویژه در قرن حاضر بخش عظیمی از جهان را فرا گرفت و حتی موجب به وجود آمدن مکاتب فلسفی الحادی و ایدئولوژی‌های دین‌ستیز و آخرت‌گریز شده است. یکی از آثار و برکات تربیتی و اخلاقی روزه این است که انسان با گرسنگی و تشنگی، به یاد گرسنگی و عطش روز قیامت می‌افتد و تصمیم می‌گیرد برای آن روز واپسین توشه‌ای آماده سازد. تردیدی نیست که روزه‌داری، توجه به امور ماورایی، روحیه آخرت‌گرایی و نیز زهدورزی نسبت به زندگی مادی را در انسان تقویت می‌کند و بر این اساس، توجه به سرای ابدی در آدمی بیش از پیش متجلی می‌شود.

امام رضا علیه السلام فرمودند: «إِنَّمَا أُمِرُوا بِالصَّوْمِ لِكَيْ يَعْرِفُوا أَلَمَ الْجُوعِ وَالْعَطَشِ فَيَسْتَدِلُّوا عَلَى فَقْرِ الْآخِرَةِ». (صدوق، ۱۳۷۳: ۱۷۸) مردم به انجام روزه مأمور شدند تا طعم گرسنگی و تشنگی را بچشند و به یاد آخرت بیفتند.

آدمی با روزه گرفتن به تدریج نسبت به دنیا و لذت‌های آن بی توجه می‌شود و روحش را با معنویت آشنا می‌سازد. بنابر آنچه که از آموزه‌های اصیل اسلامی فهمیده می‌شود، روزه انسان را به یاد گرسنگی و تشنگی روزقیامت می‌اندازد و روحیه معنوی و گرایش به آخرت را در انسان تقویت می‌کند.

حضرت زهرا علیها السلام در کلامی نورانی می‌فرماید: «مَا يَصْنَعُ الصَّائِمُ بِصِيَامِهِ إِذَا لَمْ يَصُنْ لِسَانَهُ وَسَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَجَوَارِحَهُ». (مجلسی، ۱۳۸۷: ۹۳/۲۹۵)

روزه‌داری که زبان و گوش و چشم و جوارح خود را حفظ نکرده، روزه به چه کارش خواهد آمد؟! به همین جهت حضرت زهرا علیها السلام در مسجد پیامبر خطاب به مردم مدینه می‌فرماید:

خداوند روزه را واجب کرده است تا اخلاص را در قلبتان تقویت و تثبیت کند. شما چه طور اهل روزه هستید که هیچ گونه آثاری از سعادت‌مندی و عاقبت بخیری و دوری از زشتی‌ها و منکرات و بصیرت و شناخت حق و اهل آن از عمل روزه شما مشاهده نمی‌شود؟! شما چگونه روزه‌دارانی هستید که با شکم‌های سیر می‌خوابید و از حال فقرا و مساکین غافلید؟! اعمالتان مملو از ریا و خدعه و نیرنگ است، چگونه است که این روزه و سایر اعمال شما را وادار به حمایت از حق در مقابل باطل و انحراف نمی‌کند؟!!

بنابراین باتوجه به سخن حضرت که فرمود از آثار و پیامدهای روزه داری تثبیت اخلاص در وجود انسان است، نتیجه می‌گیریم که محور و کانون اصلی ارزش اعمال انسان به اهداف و مقاصد وی بستگی دارد. اعمال نیک مانند نماز و روزه در صورتی اثر دارد که بانی و انگیزه الهی همراه باشد

وَ طَاعَتَنَا نِظَامًا لِلْمَلَّةِ

اطاعت و فرمان‌برداری از پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم‌السلام ایشان همانند اطاعت از خداوند واجب و لازم است و این موضوع صریح برخی آیات قرآن کریم و روایات است. از جمله آیات که به این موضوع تصریح نموده این آیه شریفه است که می‌فرماید: «أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ». (نسا: ۵۶)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! اطاعت کنید خدا را! و اطاعت کنید پیامبر خدا و اولو الامر (اوصیای پیامبر) را.

آیت الله مکارم شیرازی در تفسیر نمونه می‌گوید:

همه مفسران شیعه در این زمینه اتفاق نظر دارند که منظور از «اولو الامر»، امامان معصوم می‌باشند که رهبری مادی و معنوی جامعه اسلامی، در تمام شئون زندگی، از طرف خداوند و پیامبر به آن‌ها سپرده شده است و غیر آن‌ها را شامل نمی‌شود. (مکارم شیرازی، ۳/ ۴۳۶)

بنابراین هیچ صاحب اندیشه‌ای نمی‌پذیرد که به اطاعت گناهکار امر کند و آن را جایز بداند. اما به دلیل فضایل، درستی‌ها و پاکی‌های اهل بیت علیهم‌السلام، خداوند اطاعت از آنان را در ردیف از خود و رسولش قرار داده است.

در میان روایات، حدیث ثقلین به بهترین وجه، وجوب اطاعت از اهل بیت علیهم‌السلام را بیان می‌کند. مطابق این حدیث، پیامبر اکرم ﷺ فرمود:

إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ؛ كِتَابَ اللَّهِ وَ عِزَّتِي أَهْلَ بَيْتِي مَا إِنْ تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا لَنْ تَضِلُّوا وَ مَنْ تَمَسَّكَ بِعِزَّتِي مِنْ بَعْدِي كَانَ مِنَ الْفَائِزِينَ وَ مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهُمْ كَانَ مِنَ الْهَالِكِينَ. (بحارالانوار،

من دو چیز گرانبها را میان شما باقی می‌گذارم؛ کتاب خدا و عترتم، اهل بیتم؛ مادام که به آن‌ها تمسک جویند، هرگز گمراه نمی‌شوید و هرکس بعد از من به عترتم تمسک جوید، از رستگاران خواهد بود و هرکس از ایشان تخلف کند، از هلاک‌شوندگان خواهد بود.

همچنین از حضرت فاطمه علیها السلام نقل شده که فرمود: «قَدْ أَوْصَاكُمْ رَسُولُ اللَّهِ بِاتِّبَاعِنَا وَ مَوَدَّتِنَا»؛ پیامبر خدا شما را به تبعیت و اطاعت و دوستی ما وصیت کرده است. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: (ای پیامبر!) بگو من هیچ پاداشی از شما بر رسالتم درخواست نمی‌کنم جز دوست داشتن اهل بیتم. (العوالم، ج ۱۱، ص ۶۱۲)

۸. آثار و پیامدهای حکم فقهی اطاعت از اهل بیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

۸.۱. اطاعت از اهل بیت موجب وحدت امت پیامبر صلی الله علیه و آله

اطاعت از اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله دارای آثار و برکات زیادی است. یکی از این آثار به وجود آمدن وحدت و انسجام در جامعه اسلامی است. رهایی از هرگونه تفرقه در میان امت، در گرو اطاعت از پیامبر و اهل بیت علیهم السلام ایشان است و امت اگر بخواهد به وحدت برسد می‌بایست به این نکته توجه و اهتمام داشته باشد چرا که ایشان عروة الوثقی الهی‌اند که امت اسلام با تمسک و توسل به آنان به وحدت می‌رسید.

قرآن کریم می‌فرماید: «فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى». (بقره: ۲۵۶)

پس هر که از راه کفر و سرکشی دیو رهنز برگردد و به راه ایمان به خدا گراید بی‌گمان به رشته محکم و استواری چنگ زده است.

در روایات آمده است که مراد از عروة الوثقی، اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله است. امام صادق علیه السلام در توصیف اهل بیت فرمودند: «وَهُمُ الْعُرْوَةُ الْوُثْقَى وَ أَيْمَةُ الْهُدَى وَ الْحُجَّةُ عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا». (برازش، ۱۳۹۶: ۳۰۴/۲).

ایشان همان عُرْوَةُ الْوُثْقَى، امامان هدایت یافته و حجت خدا بر اهل دنیا می باشند. در حدیثی که در تفسیر البرهان از طرق اهل سنت از امام علی بن موسی الرضا علیه السلام از پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله نقل شده چنین آمده است:

بعد از من فتنه ای تاریک و ظلمانی خواهد بود؛ تنها کسانی از آن رهایی می یابند که به عروة الوثقی چنگ زنند. عرض شد: ای رسول خدا! عروة الوثقی چیست؟ فرمود: ولایت سید اوصیا است. عرض شد: یا رسول الله! سید اوصیا کیست؟ فرمود: امیر مؤمنان. عرض شد: امیر مؤمنان کیست؟ فرمود: مولای مسلمانان و پیشوای آنان بعد از من. باز برای اینکه پاسخ صریح تری بگیرند عرض کردند او کیست؟ فرمود: برادرم علی بن ابی طالب. (بحرانی، ۱۳۸۹: ۱/۵۲۴)

البته تفسیر عروة الوثقی به ایمان به خدا، ولایت، دوستی اهل بیت علیهم السلام و علی علیه السلام که در روایات آمده است، هیچ منافاتی با هم ندارند، زیرا اینها از باب ذکر مصداق است و همه اینها دارای این ویژگی هستند که اگر به آنها تمسک کنی، همواره در طریق هدایت باقی خواهی ماند و گمراه نمی شوی. (مکارم شیرازی، ۱۳۶۳: ۱۷/۶۹-۶۸)

۸.۲. اطاعت از اهل بیت علیهم السلام سبب نظم شریعت

از دیگر آثار و پیامدهای اطاعت از اهل بیت علیهم السلام، نظم شریعت و هماهنگی مردم در دینداری و شریعت است. به همین دلیل حضرت زهرا علیها السلام در خطبه فدکیه فرمودند: «وَ طَاعَتَنَا نِظَاماً لِلْمِلَّةِ»؛ و اطاعت از ما اهل بیت نظم آیین و شریعت را به دنبال دارد، چرا که تمام مردم اطراف محور دین جمع می شوند و آن محور توسط امامی که عالم ترین و با تقواترین و جامع ترین فرد از نظر کمالات است، تبیین می شود.

اهل بیت علیهم السلام نسبت به دین از دیگران آگاه تر و به حقایق قرآن آشناترند، زیرا علم آنان به مبدأ وحی الهی متصل است و به طور طبیعی هماهنگی امور دینی در اطاعت از آنان خواهد

بود. ولایت‌مداری، نسبت به اهل بیت پیامبر ﷺ موجب برقراری نظم شریعت و باعث جلوگیری از به وجود آمدن آراء فکری و عقیدتی گوناگون می‌شود.

پیامبر اکرم فرمودند: «اسْمَعُوا و أَطِيعُوا لِمَنْ و لَأَهْ لَلَّهِ الْأَمْرُ، فَإِنَّهُ نِظَامُ الْإِسْلَامِ». (مفید، ۱۴۱۴: ۱۴، ح ۲)

از کسی که خداوند او را ولی امر شما کرده است، شنوایی و اطاعت داشته باشید که او رشته کار اسلام است.

نیز امام رضا ﷺ فرمودند: «إِنَّ الْإِمَامَةَ زِمَامُ الدِّينِ و نِظَامُ الْمُسْلِمِينَ و صَلَاحُ الدُّنْيَا و عِزُّ الْمُؤْمِنِينَ». (کلینی، ۱۴۱۳: ۱/۲۰۰)

امامت، زمام دین است و رشته مسلمانان و اصلاح و آبادانی دنیا و عزت مؤمنان. بزرگ‌ترین ضربه‌ای که جامعه اسلامی به خود دیده است، به خاطر از دست رفتن جایگاه واقعی اهل بیت در میان امت و پراکندگی افکار و عقاید دینی مردم بوده است که بعد از رحلت پیامبر به وجود آمد.

۸. ۳. اطاعت از اهل بیت ﷺ سبب نزول رحمت الهی

قرآن مجید برای تحصیل رحمت و اسعه الهی به اسباب و وسائلی اشاره می‌کند که لطف و عنایت خدا را در پی دارد. از جمله می‌فرماید: «و نماز را به پا دارید و زکات را ادا نمایید و پیامبر را اطاعت کنید، امید است که مورد رحمت واقع شوید». (نور: ۵۶)

قرآن کریم فرمانبرداری از خدا و رسول را مایه رحمت می‌داند و می‌فرماید: «از خدا و رسول پیروی نمایید، امید است مورد رحمت واقع شوید. «وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ». (ال عمران: ۱۳۲) و خدا و رسول را اطاعت کنید، شاید مورد رحمت قرار گیرید. دلیل شکست مسلمانان در جنگ اُحد، نافرمانی از دستور رسول اکرم ﷺ بود. زیرا آن حضرت فرموده بود که منطقه حفاظتی واقع در میان درّه‌های کوه احد را رها نکنند، ولی دسته محافظان به خاطر طمع‌ورزی و جمع‌آوری غنائم جنگی به خلاف دستور، منطقه را رها

کردند و دشمن از همان منطقه به مسلمانان ضربه زد. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۹: ۹۳) اطاعت از پیامبر شامل اطاعت از امامان نیز می‌شود، چنان که رسول اکرم ﷺ پس از ذکر اسامی ائمه معصومین علیهم‌السلام برای جابر، به وی فرمود:

ای جابر! آنان جانشینان و اوصیا و اولاد و عترت من هستند؛ کسی که ایشان را اطاعت کند، مرا اطاعت کرده، و کسی که از آنان سرپیچی کند، مرا سرپیچی کرده و کسی که ایشان را یا یکی از آنان را انکار کند، مرا انکار کرده است. (صدوق، ۱۳۸۲: ۱/۲۵۸)

و نیز رسول اکرم فرمودند: «أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا أَثَبَّتَ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فِي قَلْبِهِ وَ أَجْرَى عَلَيَّ لِسَانِهِ الصَّوَابَ وَ فَتَحَ اللَّهُ لَهُ أَبْوَابَ الرَّحْمَةِ». (مجلسی، ۱۳۸۷: ۶۵/۱۲۵)

آگاه باشید کسی که علی را دوست بدارد، خداوند حکمت را در قلب او ثابت می‌گرداند و بر زبانش جاری می‌سازد و درهای رحمت را برای او باز می‌کند. بنابراین بر اساس آیات قرآن کریم و روایات، یکی از آثار و پیامدهای اطاعت مردم از امام معصوم علیه‌السلام که در خطبه فدکیه به آن اشاره شده است نزول رحمت الهی است.

۸.۴. اطاعت از اهل بیت سبب بهره مندی از نعمت‌های الهی

از دیگر آثار پیروی از اهل بیت پیامبر علیهم‌السلام بهره‌مند شدن مردم از نعمت‌های الهی است، چون مردم با اطاعت از امام در واقع از جمله مهم‌ترین نعمتهای الهی تشکر کرده‌اند و شکر نعمت خود سبب به وجود آمدن نعمت‌های جدید می‌شود؛ «لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ». (ابراهیم: ۷)

شما بندگان اگر شکر نعمت به جای آرید بر نعمت شما می‌افزایم و اگر کفران کنید، عذاب من بسیار سخت است.

اهل بیت علیهم السلام به عنوان مجاری فیض الهی به این علت که مبدأ و منتهای همه نعم مادی و معنوی هستند، بعد از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، بزرگترین نعمت خداوند بر امت اسلامی محسوب می‌شوند. امامت نعمتی است که هیچ گاه منقطع نمی‌شود، با این تفاوت که درک وجود ایشان گاه به صورت ظاهر، گاه مانند عصر غیبت همچون خورشید در پشت ابر، از وجود او منتفع می‌گردیم. حضرت امیرالمؤمنین امام علی علیه السلام از مردم گلایه می‌کنند که نعمت امامت را ضایع کردند و فرمودند: «لَا يُقَاسُ بِأَلِ مُحَمَّدٍ ص مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَحَدٌ وَ لَا يُسَوَّى بِهِمْ مَنْ جَرَتْ نِعْمَتُهُمْ عَلَيْهِ أَبَدًا»؛ هیچ کس با مرتبه و مقام خاندان پیامبر از امت اسلامی سنجیده نمی‌شود و هیچ‌گاه کسانی که خود مشمول نعمت‌های اهل بیت علیهم السلام هستند با خود آن‌ها برابر نمی‌شوند. (نهج البلاغه، خطبه دوم)

ابوحنیفه از امام صادق علیه السلام درباره تفسیر آیه «أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كَفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبُورِ» (ابراهیم: ۲۸) هیچ ندیدی حال مردمی را که نعمت خدا را به کفر مبدل ساختند و (خود و) قوم خود را به دیار هلاکت رهسپار کردند؟

فردی از «نعیم» سؤال کرد؛ امام علیه السلام سؤال را به او برگرداند و فرمود: «نعیم به عقیده تو چیست؟» گفت: غذا و طعام و آب خنک است، فرمود: اگر خدا بخواهد تو را روز قیامت در پیشگاهش نگه دارد تا درباره هر لقمه‌ای که خورده‌ای و هر جرعه‌ای که نوشیده‌ای، سؤال کند باید بسیار در آنجا بایستی او گفت: پس نعیم چیست؟ فرمود: ما اهل بیت علیهم السلام هستیم که خداوند به وجود ما به بندگانش نعمت داده و میان آن‌ها بعد از اختلاف الفت بخشیده، دل‌های آنان را به وسیله ما به هم پیوند داده و با هم برادر ساخته، بعد از آنکه دشمن یکدیگر بودند و به وسیله ما آن‌ها را به اسلام هدایت کرده است. (مکارم شیرازی، ۱۳۶۳: ۲۷ ۲۸۷)

امام صادق علیه السلام در اینباره به یکی از شیعیان می‌فرماید: ای داوود! اگر نام و روح من نبود (وجود امام معصوم) رودها به هم پیوسته نبودند، به ثمر نمی‌نشستند و درختان سبز نمی‌شدند. (مجلسی، ۱۰۰/۴۷) همچنین امام صادق علیه السلام فرمودند: اگر ما نبودیم، خدا عبادت نمی‌شد. (کلینی، ۱۴۱۳: باب المعرفة الامام و الردّ الیه، ح ۵)

۸. ۵. اطاعت از اهل بیت علیهم السلام سبب نجات مردم

در حدیث سفینه (إِنَّمَا مَثَلُ أَهْلِ بَيْتِي فِيكُمْ كَمَثَلِ سَفِينَةِ نُوحٍ، مَنْ دَخَلَهَا نَجِيَ، وَ مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا غَرِقَ؛ خطیب بغدادی، ۱۴۱۷: ۱۲/۹۰) ابن حجر مکی می‌گوید:

وجه تشبیه اهل بیت علیهم السلام به کشتی نوح این است که هر کس به خاطر تشکر از کسی که این شرافت را به آنان اعطا کرده است، آن‌ها را دوست بدارد و عظیم شمارد و هدایت دانشمندان آنان را بگیرد و به کار بندد از تاریکی مخالفت‌ها نجات یافته و هر کس با آنان مخالفت کند در دریای کفران نعمت و پرتگاه‌های طغیان هلاک خواهد شد. (هیثمی، ۱۴۱۷: ۲/۴۴۶-۴۴۵)

بنابراین پیامبر صلی الله علیه و آله در حدیث شریف سفینه پیروی از اهل بیت علیهم السلام را واجب فرموده است به دلیل اینکه نقش اهل بیت پیامبر نزد خداوند همانند کشتی حضرت نوح در هنگامه عذاب الهی و تنها وسیله نجات برای امت است؛ هر کس داخل آن شد از طوفان نجات یافت و هر کس از داخل شدن به آن سرباز زد هلاک گردید.

ولایت معصومین علیهم السلام ولایت تضمین شده‌ای از جانب خداوند متعال است: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا». معصومین علیهم السلام عصمت مطلقه دارند. خداوند با «إِنَّمَا» فرموده من شما را دائماً محافظت می‌کنم و هیچ رجس و مرتبه‌ای از شرک خفی و جلی در شما راه پیدا نمی‌کند و شما در محیط نورید.

۸. ۶. اطاعت از اهل بیت سبب رهایی از آتش دوزخ

برای رهایی از آتش دوزخ، لازم است تا امت اسلام از پیامبر و اهل بیت ایشان اطاعت و پیروی کند و صادقانه وبا تمام وجود در خدمت آنان باشند. به همین جهت خداوند در قرآن خبر می‌دهد که دوزخیان وقتی شدت عذاب نافرمانی از خدا و رسول و اولیای الهی را

می‌چشند می‌گویند ای کاش از خدا و پیامبرش اطاعت می‌کردیم؛ «يَوْمَ تَقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَ». (احزاب: ۱۳۲)

آن روز صورت‌های‌شان در آتش همی بگردد و (فریاد پشیمانی از دل برکشند و) گویند: ای کاش که ما (در دنیا) از خدا و رسول اطاعت می‌کردیم.

دوری از عذاب و حزن قیامت فقط با اطاعت از انبیا و اولیای الهی ممکن است. در روایتی از امام رضا علیه السلام آمده است که ایشان فرمودند: از علی بن ابی طالب علیه السلام و ایشان از رسول خدا شنیدند که پیامبر صلی الله علیه و آله بعد از تلاوت این آیه فرمود: «هر کس که مرا اطاعت کند و تسلیم علی بن ابی طالب علیه السلام شود و ولایتش را بپذیرد، اصحاب الجنّه است؛ و هر کس که ولایت او را نپذیرد و عهد شکنی کند و او را بکشد، اصحاب النار است. (عروسی حویزی، ۲۹۲/۵؛ بحرانی، ۳۴۵/۵)

۸.۷. اطاعت از اهل بیت سبب مغفرت الهی

مغفرت و آمرزش الهی نصیب کسانی می‌شود که تابع و مطیع رسول‌الله باشند و نسبت به او عصیان نورزند، بلکه با خضوع تمام در خدمت پیامبر باشند.

قرآن کریم می‌فرماید: «قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ». (آل عمران: ۳۱) بگو اگر خدا را دوست دارید از من پیروی کنید تا خدا دوستتان بدارد و گناهان شما را بر شما بیخشاید و خداوند آمرزنده مهربان است.

اتباع در حقیقت عبارت است از اطاعت پیامبر در امر مهمی که برای دین و آیین اسلام سرنوشت‌ساز باشد. پیامبر برای استمرار دین اسلام راه تعیین کرده، این راه همان تعیین خلیفه و جانشین ولی و وصی برای مردم، است؛ به عبارت دیگر «اتباع»، اطلاق دارد، یعنی خیلی از فرامین و اوامر و نواهی الهی شامل می‌شود، اما تعیین ولی را قطعاً در حد قدر متیقن شامل می‌شود. در اصول کافی از امام صادق علیه السلام نقل شده که فرمود محکم‌ترین ریشه ایمان الحب

فی الله و البغض فی الله است و بعد فرمود حب و بغض خدا همان تولی اولیاء الله و تبری من اعداء الله است. (عیاشی، ۱۳۶۳: ۱/۱۶۷)

۸.۸. اطاعت از اهل بیت ع سبب رضایت الهی

رضایت و رضوان الهی در گروهی اطاعت و پیروی از رسول خدا و اهل بیت ایشان علیهم السلام حاصل می‌شود است، زیرا خدا جز به اطاعت از پیامبر و اهل بیت ایشان خشنود نمی‌شود، چرا که آن بزرگواران حقیقت صراط مستقیم و اسلام است که خدا جز به آن راضی نیست. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا». (احزاب: ۵۷)

آنان که خدا و رسول را (به عصیان و مخالفت) آزار و اذیت می‌کنند خدا آن‌ها را در دنیا و آخرت لعن کرده (و از رحمت خود دور گرداند) و بر آنان عذابی با ذلت و خواری مهیا ساخته است. از ابن عباس نقل شده است که وقتی آیه «إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ» نازل شد که منافقان با زبان‌هایشان گفتند: «محمد از ما جز این نمی‌خواهد که اهل بیت رسول خدا را پرستش کنیم». (حویزی، ۱۴۱۵: ۱۲/۲۶۶؛ مجلسی، ۱۳۸۷: ۳۹/۳۳۱)

در منابع معتبر اهل سنت از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود: «فَمَنْ رَضِيَتْ عَنْهُ ابْنَتِي فَاطِمَةَ رَضِيَتْ عَنْهُ، وَمَنْ رَضِيَتْ عَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَمَنْ غَضِبَ عَلَيْهِ ابْنَتِي فَاطِمَةَ غَضِبْتُ عَلَيْهِ، وَمَنْ غَضِبْتُ عَلَيْهِ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ».

پس کسی که دخترم فاطمه از او راضی باشد، من از او راضی هستم و کسی که من از او راضی باشم خدا نیز از او راضی است و کسی که دخترم فاطمه بر او غضب کند، من بر او غضب می‌کنم و کسی که من بر او غضب کنم خدا بر او غضب می‌کند. بنابراین با اطاعت و پیروی از اهل بیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و خشنودی آن بزرگواران رضا و خشنودی خداوند متعال نیز به دست می‌آید. (خوارزمی، ۱/۱۰۰؛ «فرائد السمطين»، ۲/۶۷، با کمی تفاوت: حاکم نیشابوری، ۳/۱۵۴)

۸. ۹. اطاعت از اهل بیت علیهم السلام سبب رهایی از ظلمات

ظلمت، همان تاریکی است که در صورت نبود نور به وجود می‌آید. ظلمت، در تعبیر قرآنی بیانگر شدت و کثرت تاریکی است به طوری که شخص گرفتار ظلمت، راهی برای رسیدن به روشنایی پیدا نکند همانند تاریکی در شب در وسط دریا که سیاهی مطلق است، شخص قایق سوار و یا در حالت شنا احساس می‌کند به هر طرف هر چه حرکت کند در تاریکی و ظلمت بیشتر فرو می‌رود و از هدف دورتر می‌گردد. (طریحی، ۱۳۷۵: ۱۰۹/۶)

انسان همواره در ظلمات گوناگون گرفتار است، زیرا مقتضای زندگی در دنیا آن است که انسان با ظلمات و گرفتارهای مختلف دنیوی دست و پنجه نرم کند. در جامعه ظلمانی راه جهت هدایت و شکوفایی استعدادهای انسان بسته شده است. استبداد فرد و یا گروه مقدورات همه را در دست می‌گیرد، انسان‌های آزاده را در بند قرار می‌دهد، در چنین حالتی تنها با کمک از نور خدا و قرآن و نور ایمان و پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام خروج از این ظلمات ممکن است.

در روایتی صحیح در اصول کافی آمده است: ابوخالد کابلی از امام باقر علیه السلام در باره قول خدای تعالی که می‌فرماید: «فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا» (تغابن: ۸)، سؤال کرد. امام علیه السلام فرمود: ای ابا خالد به خدا قسم مقصود از «نور» در آیه، ائمه علیهم السلام است. ای ابا خالد! نور امام در دل مؤمنان، از نور خورشید تابان در روز روشن‌تر است و ایشان‌اند که دل‌های مؤمنین را منور کنند و خدا از هر که خواهد نور ایشان را پنهان دارد پس دل آن‌ها تاریک گردد و در ظلمت رود. (کلینی، ۱۴۱۳: ۱/۱۹۵)

در برخی آیات از ائمه اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله تعبیر به «نور» شده است، همان طوری که ذیل آیه «يُخْرِجُوهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ». (بقره: ۲۷۵) چنین تفسیر شده است:

طاغوتیان مردم را از وادی نور که همان اطاعت و پیروی آل محمد است خارج می‌کنند و به وادی ظلمت که حاکمیت خویش است، سوق می‌دهند. از امام

صادق علیه السلام در ذیل این آیه نقل شده است که فرمود: نور، آل محمد علیهم السلام است و ظلمات دشمنان آنان هستند. (صافی، ۱۳۹۳: ۱/۲۸۵)

و نیز در روایات واژه «نور» بر علی بن ابی طالب علیه السلام و دیگر معصومان پاک اطلاق شده است. در همه زیارت‌های مأثوره آنان، این جمله را به وضوح می‌بینیم و می‌خوانیم: «السَّلَامُ عَلَیْكَ يَا نُورَ اللَّهِ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ»؛ درود خدا بر تو ای نور الهی که در تاریکی‌های زمین جلوه می‌کنی و نورافشانی می‌نمایی. و در برخی به صورت جمع آمده است: «السَّلَامُ عَلَیْكُمْ يَا نُورَ اللَّهِ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ». (مفاتیح الجنان؛ زیارت مخصوص امام کاظم، امام رضا، امام جواد و امام هادی علیهم السلام)

نتیجه:

نماز زیباترین پیوند بین انسان زمینی و معبود آسمانی است. نماز انسان را از گناهان باز می‌دارد چنان که در روایات آمده است نماز گناهان را فرو می‌ریزد همچون برگ از درختان. از جمله آثار تربیتی نماز این است که نماز گناه زشتِ تکبر و غرور را از انسان دور می‌کند. نماز عامل نزدیکی و تقرب انسان به خداوند است. رکوع نماز عبودیت و سجده نماز اوج تواضع و فروتنی انسان در برابر خداوند است. به دلیل آثار و پیامدهای مهم تربیتی نماز است که حضرت زهرا علیها السلام بعد از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله در مسجد مدینه خطاب به مردم می‌فرماید: «ای مردم خداوند نماز برای این واجب کرد که تکبر و خود خواهی را از شما دور نماید».

از دیگر احکام شرعی که فاطمه زهرا علیها السلام به پیامدها و آثار تربیتی آن اشاره می‌فرماید، روزه است. روزه دارای آثار فراوان تربیتی و اخلاقی است. از مهم‌ترین آثار و پیامدهای تربیتی روزه ثبات و استواری اخلاص در وجود انسان است. از دیگر آثار و پیامدهای روزه مهار و کنترل شهوات حیوانی است. نفس و هوسهای شیطانی و نفسانی انسان را همواره به سوی شهوت پرستی و شهوت‌رانی فرا می‌خواند، اما روزه برای خدا انسان را از دام شهوت‌پرستی رهانیده و

نجات می‌دهد. از دیگر آثار روزه‌داری بیدار شدن عواطف و احساسات انسان دوستی است. انسان با تحمل گرسنگی و تشنگی در هنگام روزه‌داری درد و محرومیت نیازمندان و محرومان را درک کرده و سبب می‌شود به فقرا و مساکین کمک‌های نوع‌دوستی نماید، چنان که در روایات به این مطلب اشاره شده است. از دیگر آثار روزه داری تقویت صبر و پایداری است. انسان با کمک گرفتن از نماز و روزه است که می‌تواند در مقابل سختی‌ها و ناملازمات روزگار صبور و مقاوم باشد. از دیگر آثار و پیامدهای تربیتی روزه توجه به آخرت و جهان پس از مرگ است. انسان‌هایی که اهل روزه و عبادت نباشند غرق در مسائل مادی و دنیوی بوده و آخرت را کاملاً فراموش می‌کنند؛ اما روزه سبب تقویت روحیه آخرت‌گرایی و توجه به جهان پس از مرگ می‌شود. به همین جهت حضرت زهرا علیها السلام در خطبه فدکیه فرمودند: «ای مردم خداوند روزه را برای تقویت و تثبیت اخلاص واجب کرده است». وقتی اخلاص ثبیت و تقویت شود روحیه آخرت‌گرایی و انسان دوستی نیز در انسان بیدار و زنده می‌شود.

از دیگر احکام الهی که حضرت زهرا علیها السلام در خطبه فدکیه به آثار و پیامدهای تربیتی آن اشاره می‌فرماید مسئله اطاعت از اهل بیت پیامبر علیهم السلام است. قرآن کریم و روایات، اطاعت از اهل بیت علیهم السلام را همانند اطاعت از خداوند و پیامبر صلی الله علیه و آله واجب می‌داند. اطاعت از اهل بیت پیامبر اکرم دارای آثار و پیامدهای تربیتی زیادی است، از جمله آن‌ها وحدت و یکپارچگی امت اسلامی است. اهل بیت علیهم السلام از جمله مصادیق عروة الوثقی الهی است که مسلمانان با توسل و تمسک به آنان به اتحاد و یکپارچگی می‌رسد چون امام محور و ستون دینداری است که مردم پیرامون آن جمع می‌شود. از دیگر آثار اطاعت از اهل بیت علیهم السلام فراوانی نعمت‌های الهی است، چون شکر نعمت امامت و ولایت سبب فراوانی نعمت می‌شود روز قیامت از نعمت امامت پرسش می‌شود. از دیگر آثار اطاعت از اهل بیت علیهم السلام نجات پیدا کردن از ضلالت و گمراهی است، چون مثل اهل بیت پیامبر علیهم السلام همانند مثل کشتی حضرت نوح است؛ هر کسی که سوار شود نجات می‌یابد و هر کسی که تخلف کند غرق می‌شود. از دیگر آثار اطاعت از اهل بیت علیهم السلام نزول رحمت الهی می‌باشد چون اطاعت از اهل بیت علیهم السلام

یکی از اسباب نزول رحمت الهی است. از دیگر آثار اطاعت اهل بیت علیهم السلام رهایی انسان از ظلمات و تاریکی است، چون انسان همواره در ظلمات گوناگون گرفتار است و تنها با اطاعت از خدا و رسول و اهل بیت علیهم السلام به نورانیت و روشنایی می‌رسد. از دیگر آثار اطاعت از اهل بیت علیهم السلام رضایت الهی است، چون رضایت پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام ایشان سبب رضایت خداوند می‌شود، چنان که خشم و غضب اهل بیت علیهم السلام سبب خشم و غضب پیامبر صلی الله علیه و آله و خشم و غضب پیامبر صلی الله علیه و آله نیز خشم و غضب خداوند است.

منابع:

قرآن کریم

نهج البلاغه (ترجمه محمد دشتی)

۱. بحرانی اصفهانی، عبدالله (۱۳۷۸)، عوالم العلوم والمعارف و الاحوال من الآيات و الاخبار و الاقوال، موسسه امام مهدی عجل الله فرجه.
۲. بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۳۹۰)، صحیح بخاری، مکتبه البشری.
۳. تمیمی امدی، عبد الواحد (۱۳۸۳)، غرر الحکم و درر الکلم، ترجمه شهرضا رحمتی، قم: دارالحديث.
۴. خطیب بغدادی، احمد بن علی (بی‌تا)، تاریخ بغداد، بیروت: دارالکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون.
۵. خوارزمی، موفق بن احمد (۱۴۲۳)، مقتل الحسین علیه السلام، قم: انوار الهدی.
۶. دیلمی، محمد حسن بن محمد (۱۳۶۸)، ارشاد القلوب، قم: [بی‌نا].
۷. سیوطی، جلال الدین (۱۴۰۴)، ذرّ المنشور فی تفسیر الماثور، قم: مکتب آیت الله المرعشی النجفی.

۸. شیخ صدوق، محمد بن علی (۱۴۱۶)، علل الشرایع، بیروت: دارالحجه الثقافه.
۹. _____ (۱۳۷)، عیون اخبار الرضا علیه السلام، ترجمه حمید رضا مستفید و علی اکبر غفاری، تهران: اسلامیه.
۱۰. _____ (۱۳۸۲)، کمال الدین و تمامه النعمه، ترجمه منصور پهلوان، قم: مسجد جمکران.
۱۱. _____ (۱۳۹۰)، من لا یحضره الفقیه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۲. شیخ طوسی، محمد بن حسن (بی تا)، امالی، بیروت: دارالثقافه.
۱۳. طباطبائی، سید محمد حسین (۱۴۱۷)، تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۴. طبرسی، احمد بن علی (۱۳۸۷)، احتجاج، تهران: الاسلامیه.
۱۵. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۸۱)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ترجمه علیرضا کریم، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی.
۱۶. طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵)، مجمع البحرين و مطلع النیرین، تهران: مرتضوی.
۱۷. حرعاملی، محمد بن حسن (۱۳۱۴)، وسایل الشیعه، قم: آل بیت علیهم السلام.
۱۸. عروسی حویزی، عبدعلی ابن جمعه (۱۴۱۵)، نور الثقلین، تصحیح سید هاشم رسولی محلاتی، قم: اسماعیلیان.
۱۹. عیاشی، محمد بن مسعود (۱۳۶۳)، تفسیر عیاشی، تصحیح سید هاشم رسولی محلاتی، قم: مطبع العلمیه.
۲۰. فرات کوفی (۱۴۱۰)، تفسیر فرات کوفی، تهران: وزارت ارشاد.
۲۱. فیض کاشانی، محمد بن مرتضی (۱۳۹۳)، تفسیر صافی، ترجمه عبدالرحیم عقیقی بخشایشی، تهران: نوید اسلام.

۲۲. قمی، شیخ عباس (۱۴۰۲)، سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار، قم: فراهانی.
۲۳. قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴)، تفسیر قمی، بیروت: دارالکتاب العلمیه.
۲۴. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۷۹)، اصول کافی، ترجمه محمد باقر کمره ای، تهران: اسوه.
۲۵. مالکی اشتری، ورام بن ابی فراس (۱۴۱۰)، تنبیه الخواطر و نزهه النواظر، [بی جا]: مکتب الفقیه.
۲۶. مجلسی، محمد باقر (۱۳۸۷)، بحار الانوار، بیروت: دار احیاء تراث العربی.
۲۷. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۶۳)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۸. نعمانی، محمد بن ابراهیم (بی تا)، کتاب الغیبه، قم: مکتبه الصدوق.
۲۹. نمازی شاهرودی، علی (۱۴۱۸)، مستدرک سفینه البحار، قم: جامعه مدرسین.
۳۰. هیتمی مکی، احمد بن حجر (۱۳۹۶م)، صواعق المحرقه فی ردّ علی اهل البدع و الزندقه، مصر: مکتبه القاہره.
۳۱. الهیثمی، ابن حجر (۱۴۱۷)، الصواعق المحرقه، تحقیق: عبدالرحمن بن عبدالله التركي، بیروت: مؤسسة الرساله.